

Osmanlı

7

DÜŞÜNCE

EDİTÖR
GÜLER EREN

BİLİM EDİTÖRLERİ
DOÇ. DR. KEMAL ÇİÇEK
CEM OĞUZ

Y E N İ T Ü R K İ Y E Y A Y I N L A R I

TEKNİK KOORDİNATÖR
MURAT OCAK

GÖRSEL YÖNETMENLER
HATİCE KOT / ERSİN BALCI

GÖRSEL YÖNETMEN YARDIMCILARI
SEVGİ ÖZÇELİK / LEVENT ELPEN / AYŞE BALCI

DİZGİ GRUBU
ALİ TAŞTEPE / Ö. FARUK TAŞTEPE / ADEM TEMİZKÖK
ALİ ŞİMŞİR / EMRE TAŞTEPE / GÖKHAN ÖZEN
FAHRİ UZUN / AHMET MAYALI

RESİM TARAMA
HAMDİ ALKAN

TASHİH GRUBU
OYA AKBAŞ OCAK / ELNUR AĞAOĞLU / KAZIM BİLGE
AHMET KARAÇAVUŞ / HALİT ÜNSAL / SEVİL DÜNDAR
AYLA YILDIZ / MEHMET LALE / EMİNE ÖZDEMİR
SERAP DÜNDAR / HÜMEYRA SAK / ÖZLEM ATA

GRAFİK TASARIM
YAZIEVİ İLETİŞİM HİZMETLERİ

DİZGİ
GÖKÇEN TEKNİK

BASKI
SEMİH OFSET

CİLT
BALKAN CİLTEVİ

YAYIN KODU
ISBN 975-6782-03-X (TAKIM)
975-6782-10-2 (CİLT)

YAYIN YERİ VE TARİHİ
ANKARA 1999

Yan Kağıt Ebrûsu: Mustafa Düzgünman

MODERN TÜRKİYE VE OSMANLI MİRASI

PROF. DR. EKMELEDDİN İHSANOĞLU

ULUSLARARASI İSLAM TARİH SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ (IRCICA) BAŞKANI

Ercümen Kuran'a

Dürrüst insan ve gerçeği arayan tarihçiye sevgi ve saygı ile

Bilinen geniş coğrafyası ve altı asrı aşkın tarihi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dilli ve dinli, değişik etnik menşelerden gelen çok değişik millet, kavim ve cemaatleri bünyesinde bulunduran bir yapısı vardır. Bu topluluklar arasında, çağdaşı başka devletlerde olmayan ve Avrupalı tarihçilerin Pax Ottomanica dediği Osmanlı barış ve huzurunu yaşatan idaresi altındaki toprakları, üç ana grup altındaki bugünkü Türkiye, Balkan ve Arap devletleri- ele alındığında, Türklerin merkezî yeri ve önemi daha iyi anlaşılır. Osmanlı İmparatorluğu, çağdaşı Avrupalı devletler ve yazarlar tarafından "Türk İmparatorluğu" veya "Türk Devleti" ve "Türkiye" olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'ne Avrupa dillerinde erken dönemlerden itibaren Turquie/Turekia/Turkey, Osmanlı tarihini konu alan ve Avrupalılar tarafından yazılan eserlerde zaman zaman Türk devleti denilmesi¹, hatta Avrupa dillerine yapılan ilk tercümelerinde Kurân-ı Kerim için Türkler'in İncili" veya "Türkler'in peygamberinin kitabı" gibi adlandırmaların yapılmış olması, bu devletin dışarıdan nasıl bir "Türk devleti" olarak görüldüğünü açık bir şekilde belirtir.²

Osmanoğulları da esas itibarıyla kendilerini Türk olarak kabul etmiş ve bu konuda Nejat Göyünç'ün işaret ettiği gibi onbeşinci asır Türkçe metinlerinde Osmanoğulları için Türk kelimesi kullanılmıştır. Osmanlı literatüründe Türkler'i küçümseyen, etrak-ı bî-idrak vs. gibi tabirler, İran Şahu İsmail Safevî'nin etrafına toplanarak onun şah olmasını sağlayan Anadolu göçebe Türkmenler için söylenmiştir. Onyedinci yüzyıl başlarında Celâfî isyanlarını anlatan metinlerde de benzer tabirlerin kullanıldığını görüyoruz.³ Dolayısıyla bu tür tabirleri öne sü-

terek, Osmanlılar'ın kendilerini Türk kabul etmediklerini söylemek temelsiz bir iddiadır.

Osmanlı Devleti'nin Türk karakteri -devletin herhangi bir zorlaması olmadan- hem içeride hem dışarıda çok bariz bir şekilde hissedilmiştir. Balkanlar'da yaşayan ve farklı etnik menşelerden gelen Müslüman Arnavut ve Boşnaklar yirminci asrın başına kadar, Osmanlı idaresinin çekildiği yerlerde dahî, kendilerini bir nevî "Türk" adetmişlerdir. Bu bölgelerde yaşayan insanlara kimlikleri sorulduğu zaman "Elhamdülillah Türküm" dediklerini biliyoruz. Buradaki "Osmanlı Türk"lüğü vasfı, asırlar boyu İslâm ile Osmanlılığın iç içe girdiği ve Türk idaresi ve kültürü ile imtizaç etmiş tarihî birikimin sonunda ortaya çıkan bir üst kimlik olarak oluşmuştur. Bu kavram, Ziya Gökalp'in kastettiği modern milliyetçilik neticesinde ortaya çıkan "Türk"lük kavramından farklı bir kavramdır.

Bütün bunlar, yani Osmanoğulları'nın kendilerini Türk kabul etmeleri veya yabancıların onları Türk olarak görmeleri, başka ırklardan gelen Müslümanlar'ın kendilerini Türk telakkî etmeleri gibi ifadeler Osmanlı Devleti'nin bugünkü manada bir ulus-devlet yapısına veya özelliklerine sahip olduğu manasına gelmemelidir. Kendi tarihî şartları içinde oluşan ve Osmanlı üst kültür potasında neşv ü nema bulan Osmanlı Türk kimliği ile Cumhuriyet'in kurulmasından beri oluşan Türk kimliği -ki bu sonuncu daha çok ulus-devlet temeline dayalı olarak gelişmiştir- arasındaki farkı göz önünde bulundurmamak lâzım gelir. Kavram kargaşasının sürdüğü ülkemizde, uzak ve yakın tarihimizle ilgili bu karışıklıkları ayırt etmek, eski kavramlar ve değer hükümleri ile yenilerini, fikir ihtilatı doğurmayacak şekilde ele almak gerektiği açıktır.

Akdeniz etrafında yer alan Osmanlı İmparatorluğu'nun, idaresi altında bulundurduğu üç kıtaya uzanan arazi ve değişik beşerî toplulukları bakımından mukayese edilebileceği Roma, Bizans İmparatorlukları ve Abbasî Devleti'ne, nasıl ki sırasıyla İtalyan, Yunan veya Arap devletleri denilemez ise, bir devletin adını bir millete veya ırka irca etmek de uygun değildir. Bu devletlerde kurucu hanedanın veya arka arkaya gelen hükümdarların aynı millete mensup olmaları da bu adlandırmayı haklı göstermez. Dolayısıyla Fransız İhtilâli ile ortaya çıkan milliyetçilik cereyanı ile ondokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda en geçerli devlet nizamı olan ulus-devlet anlayışını (Nation-State), çok uluslu ve dinli Osmanlı İmparatorluğu'nda aramak, tarihin gerçeklerine ve seyrindeki tekâmül esaslarına uygun düşmeyen, anakronistik bir arayıştır.

Daha önce işaret ettiğimiz hususlar göz önünde tutulursa, Osmanlı İmparatorluğu'nu kuran Osmanlı hanedanının ve onun liderliğindeki Türkler'in, devletin temelini inşâ etmede ve devletin bilinen geniş ufuklara yayılmasında olduğu gibi, idare felsefesinde ve devlet müesseselerinde çok önemli katkıları olmuştur. Bununla birlikte devlet doktrininin oluşmasında Türk geleneklerinin temel teşkil ettiğini göz önünde bulunduracak olursak, Osmanlı Devleti'nde Türk karakterinin ağırlıklı olduğu muhakkaktır. Devletin resmî dilinin Türkçe olmasının da bu "Türk" karakterinin vurgulanmasında önemli rolü olduğu şüphesizdir.

Bugün, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıldönümünü kutlayan Türkiye Cumhuriyeti, kendisinin bu devletin mirasçısı olduğunu kabul etmiş bulunuyor. Osmanlı İmparatorluğu'nun tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Balkanlar'da, Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da kurulan devletlerden hiçbirisinin bu yıldönümünü kutlamayı düşünmemiş olması ve bu mirasa sahip çıkma gibi bir teşebbüsünün olmaması da bu gerçeğin farklı bir ifadesi olarak görülebilir. Bugün bu ülkelerin çoğu Osmanlı mirasına menfî bakmakta, hatta bazıları Osmanlı dönemini, ilerlemelerine ve millî benliklerine darbe vurulduğu bir dönem olarak mütalaa etmektedirler. Bu ülkelerdeki milliyetçilik cereyanı ile başlayan, bir milleti yüceltme ve başkalarına nazaran üstün tutma gayreti ile ulus-devlet kurma mücadelesinin meşruiyet zeminini teşkil eden millî heyecan ve hislerin hasmâne hedefi, Os-

manlı Devleti olmuştur. Avrupalı devletlerin son asrında, "hasta adam" dedikleri Osmanlı'nın mirasından daha büyük pay almak için, onun hükümlerlik meşruiyetini ortadan kaldırmak yolundaki gayretleri biraz önce işaret ettiğimiz hasmâne tavır ile desteklenmiş ve bugün eski Osmanlı topraklarında kurulan devletlerde gördüğümüz, tarihçilik ilmene uygun düşmeyen, daha çok "ideolojik" Osmanlı imajının doğmasına yol açmıştır.⁴ Bu incelememizin çerçevesi dışında kalan bu konunun en son ve bariz örneği, 1990'lı yıllarda arka arkaya yaşanan Bosna-Hersek ile Kosova savaşlarıdır. Sırp, 1389 Kosova Savaşı'nda Osmanlı ordusunun Sırp ordusuna karşı kazandığı zafer ve I. Murad'ın savaşta öldürülmesini aşırı milliyetçilik ideolojilerinin temeli olarak görmüş ve yirminci yüzyılın son günlerinde etnik, dîni ve kültürel katliam ve tasfiyeler vasıtasıyla altı yüzyıllık "mirâs"ın hesabını kapatmayı istemişlerdir. İşte Osmanlı mirasının siyasî ve ideolojik emellere göre yanlış değerlendirmesi ve yorumlanmasının günümüzde görülen en çirkin örneği.

Osmanlı Devleti'nin tabii mirasçısı olarak, bu mirasa bakış açımızı ve ona karşı sorumluluğumuzu ele alırken, bizim tavrımızın yukarıda işaret ettiğimiz Balkan ve Arap devletlerinin tavrından farklı olup olmadığını tartışmak çok ilgi çekici, mukayeseli bir çalışma konusu teşkil etmekle beraber, burada bu konu üzerinde durulmayacaktır.

Bu yazıda ele alacağımız "Modern Türkiye"nin Osmanlı mirasına karşı tavrı konusu, bir çelişkiyi de beraberinde getirmektedir. Çünkü "Modern Türkiye" kavramı, Osmanlı Devleti'nin son döneminin mahsulü veya daha doğrusu ondan doğan yeni bir oluşumdur. Yani, modern Türkiye tarihinin iki büyük safhası vardır: Birincisi Osmanlı, ikincisi Cumhuriyet dönemidir. Bizim burada tartışmaya çalışacağımız hususlar arasında, Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı Türkiye'sinden neler devrârs ettiği ve birinci halden ikinciye geçilirken hangi fikrî tesirlerin etkisinde kaldığı meselesi bulunmaktadır.

Cumhuriyet'in temellerinin atıldığı dönemde fikir hayatını şekillendiren nesil, II. Meşrutiyet döneminde aktif olan insanlardan oluşmaktaydı. Bu neslin beraberinde getirdiği müspet ve menfî tesirler olmuştur. Bunun da Meşrutiyet sonrası Türk toplumunda bir takım

gelişmeler ve değişimleri sağladığını kabul etmek gerekir. Her şeyden önce demokratik rejimin temel şartlarından olan, vatandaşın siyasete ve devlet idaresine ilgi duyması, fiilen katılmak istemesi, aydınların siyasî fikirlerini çeşitli yollardan beyan imkânı bulması da bu yıllar içinde yoğunluk kazanmıştır. Bu bakımdan Cumhuriyet devrinin siyasî, sosyal, hukukî esaslarının Meşrutiyet yıllarında hazırlandığını söylemek yanlış olmaz. Türk toplumunda otuz üç yıl arayla yaşanan bu iki parlamenter rejim tecrübesinin, bütün olumsuz tarafları da hesaba katılmak suretiyle, demokratikleşme veritesinde büyük rol oynadığı muhakkaktır.⁵

Bununla beraber Meşrutiyet'in beraberinde getirdiği ölçsüz serbestliğin bir tezahürü olarak anarşiye bulaşmış bir hürriyet havası oluşmuştur ve bu durum halk kitlelerini rahatsız etmiştir. Balkan Savaşı ve onu takip eden savaşlarda "Osmanlılık" fikrinin değişik etnik gurupları bir arada tutmaya yeterli olmadığı görüldü. Yine Müslüman Arnavutlar'ın ve Araplar'ın bilinen siyasî ve askerî dış tesirler ve içlerinde gelişen veya geliştirilen milliyetçilik hareketleri "İslamcılık" fikriyatının hezimetini demektir... İşte Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçerken "Osmanlılık", "İslamcılık", "Garpcılık" ve "Türkçülük"ten ancak son iki akımın meşru zemini bulunmaktaydı. Garplılaştırma/Batılılaştırma Osmanlı döneminde, devleti yok olmaktan kurtarmak için gerekli iken, yeni devletin kurulmasında ise bir medeniyet değişimi manasına geliyor ve böylece top yekûn bir dönüşümü beraberinde getiriyordu. Bunun için "Osmanlı" ve "İslâm" düşüncesi ve nizâmının, hatta yaşama tarzının değişmesi lâzım gelmekte ve mazî ile olan bağların koparılması gerekmektedir. Türkçülük fikri ise yeni devlet oluşumu ile önceki geniş Turan ufkunu Misâk-ı Millî sınırları ile belirlemektedir. Meşrutiyet'in getirdiği serbest fikir ortamında, biraz da politikanın ve savaş atmosferinin tesiriyle, felsefî olmaktan çok ideolojik, didaktik hatta kateşist görünümde olan bu akımların dışında, daha uzun vadede tesirlerini gösterebilecek değişik fikrî faaliyetler de bahis konusu olmuştur.⁶

İşte bu siyasî ve fikrî iklimde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin, Osmanlı mirasına karşı tavrı, çok keskin bir üslup ile Ziyâ Gökâlp'in -Cumhuriyetin ilân edildiği yılda basılan- Türkçülüğün Esasları adlı eserinde

ifadesini bulurken "Türk" ile "Osmanlı" kavramları birbirinin zıddı ve birbirinin düşmanı olarak görülür.

"Yalnız memleketimize mahsus olan bu garip vaziyetin sebebi nedir? Niçin bu ülkede yaşayan bu iki enmûzec [örnek], Türk enmûzeci ile Osmanlı enmûzeci birbirine bu kadar zıddır."⁷

Bu sun'î ayırım ile yeni doğan devletin insanları, daha önce sırf idaresi altında değil, onun medeniyet anlayışı içinde yoğruldukları mirasına nasıl bakabilirlerdi? Bu sorunun cevabı, bu değişimi yaşayanlar için ne ölçüde geçerli olabilirdi ve bu düşünce onları ve daha sonra gelecek nesilleri nelere götürebilirdi? Bunun cevabını Gökâlp şu sorgulamasıyla hazırlıyordu:

"Niçin Türk enmûzecinin [örnek] her şeyi güzel, Osmanlı enmûzecinin her şeyi çirkindir."⁸

Bu sözler ile tescil edilen değer hükmü, Osmanlı'nın yaptığı her şeyin kötü fakat Türk'ün yaptığı her şeyin güzel olduğudur. Ayrıca "Osmanlı" ile "Türk" zaten birbirinden farklı varlıklar olarak görülmüştür. Gökâlp'e göre biz Türkler'in, Türk olmayan Osmanlı'nın çirkin mirası ile münasebet kurmaya ihtiyacı yoktu, çünkü o bizden değildi. Türkler'i Osmanlı mirasından tecrid eden Gökâlp, şu argümanı ileri sürmüştür:

"Mamafih dinen Osmanlılar'dan ayrılmamış olan Sünnî Türkler de harsen [kültür bakımından] Osmanlı emperyalizmine[!] tabi olmadılar. Bunlar da kendi kendilerine millî bir hars [kültür] yaparak, Osmanlı medeniyetine karşı tamamıyla lâkayd [kayıtsız] kaldılar."⁹

Cumhuriyet'in kuruluş yıllarının fikir hayatına hâkim olan bu görüşler, resmî tarih tezinin temel unsurları arasına girince, yeni yetişen neslin Osmanlı mirasına nasıl baktığını tahmin etmek zor olmamalıdır. Bununla beraber veya daha doğru bir ifade ile buna rağmen, eski devlet tarih sahnesinden çekilirken, yeni devlet istemese de onun mirasının hemen hemen bütününe sahip çıkmıştır. Yeni Türk devletinin, kuruluşu esnasında, kendisini eski devletin vârisi ve devamı olarak görmüş olması dikkatlerden kaçan bir husustur. TBMM, 30 Ekim 1922 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin varlığına son veren kararında, yeni doğan devletin Osmanlı Devleti'nin vârisi ve devamı olduğunu, hukukî bir çerçeveye içine yerleştirerek açık bir dille ifade etmiştir.¹⁰ Son yıllarda yapılan bir

araştırmaya göre, Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı Devleti ordusunun % 93'ünü ve idarî yapısının % 85'ini tevârüs etmiştir.¹¹

Ancak bu mirasa menfî bir gözle bakmak ve psikolojik redd-i miras hâli, yeni yetişen nesillerin tarih bilincinde bir kırılma yaratmıştır. Bu da, bugün gördüğümüz üzere bizlerin, başka milletlerin sahip olduğu kavrayıcı bütünlük ve devamlılık şuurundan mahrum olarak, kendi içimizde birbirimizle olan münasebetlerde zıtlıklar ve sıkıntılar yaşanmasına yol açmaktadır.

Birleştirici tarih şuurunu ve Osmanlı kültürünün terkip edici özelliğini gözardı ederek İkinci Meşrutîyet'in getirdiği dağıtıcı-ıtcı ve kutuplaştırıcı tartışmaların içinde yetişenlerin Cumhuriyet dönemine taşıdıkları bu kabil görüşlerinin bir kısmı günümüze kadar devam ede gelmiştir. Halbuki bizden önce veya sonra çok köklü ihtilâller geçiren milletler, devlet rejimini değiştirirken, devlet-toplum münasebetlerini ihtilâlin yeni idealleri uğruna baştan düzenlerken, toplumlarının mazi ile olan bağlarını kopartarak onu, kökleri havada kalan bir ağaca dönüştürme cihetine gitmemişlerdir. İhtilâllerin çok şiddetli ve kızgın başlangıç yıllarında bu kabil aşırılıklar ol-duysa da, ihtilâl ateşinin sönmeye başlamesi ile bu bağlar yeniden kurulmuş ve toplum ile devlet çınarı asırlardan beri yeşerdiği toprağında hayatîyetini devam ettirmiştir. Osmanlı Tarihini iki ana safhaya ayırıp birincisini iyi, parlak veya ileri (hatta ilerici) ikincisini kötü, sönük veya geri (hatta gerici) olarak telakkî ve kabul edince, yakın tarihin dayandığı ikinci dönemden sıyrılıp uzaklaşma ihtiyacına giren Türk insanı, kendisi için yeni kökler aramaya başlamıştır. Mirasçısı olduğu önceki nesiller ile hiç ilgisi olmayan zamanlar, kavimler ve medeniyetler ile bağlar kurmaya başlamıştır. Bu bağları kurma teşebbüsleri içinde en başta dil ve tarih ilimlerinin gerçekleri yeni yorumlara maruz kalmıştır. Türkler ile ırkî veya coğrafî yakınlığı olmayan Hititler ve Sümerler ile akrabalık kurulduğu gibi, Orta Asya Türkleri ile en önemli müşterek olan dil, bu Türk kardeşliği adına tarihî tekâmül seyrinden çıkartılarak, sun'î bir dil haline getirilmiştir. Bugün istiklâline kavuşan Orta Asya, Kafkas Türkleri'nin anlayamayıp yadırgadıkları, sun'î kelimeler türetilmiştir. Gelişmiş, "mürekkep" bir İmparatorluk dili olan, yüksek edebiyat ve bilim dili haline gelen Osmanlı

Türkçesi'nde asırlardan beri kullanılan kelimeler ile Osmanlı Türkleri'nin kendi türettikleri kelimeler etnik tasfiyeye tâbi tutulmuştur. "Özgürlük", "uygarlık" ve "bağımsızlık" gibi bize has, lengüistik bakımından hilkat garibeleri olan ve herhangi bir Türk lehçesinde olmadığı gibi onu türetenlerin kendilerine ait şahsî ve gayri ilmî anlayışları içinde uydurulan bu kelimeler, bugün Orta Asya ve Kafkasya Türkleri'nin kullandığı hürriyet, medeniyet ve istiklâl kelimelerinin yerini zorla almıştır. Osmanlı Türkleri'nin kullandığı kelimeler bugün "Çin Seddi'nden, Adriyatik Denizi'ne" kadar hâlâ kullanılıyor ve üniversite profesörü ile dağ başındaki çoban tarafından anlaşılıyorsa bizim en azından dil konusunda Osmanlı mirasının bugün için değer ve geçerliliğini bir daha düşünmemiz gerekir veya en azından bizim Türklük adına yarattığımız hilkat garibelerini diğer Türk asıllı uluslara kabul ettirmek gibi bir derdimizin olmaması lâzım gelir.

OSMANLI MİRASININ BİLEŞİK YAPISI

Fernand Braudel'in belirttiği gibi, medeniyetler tarihi gerçekten, onların asırlar boyu sürekli karşılıklı şekilde ödünç alıp vermelerinin tarihidir. Bununla beraber asırlar boyu devam eden bu süreçte her medeniyet kendi öz karakterini korur ve ithal ettiği unsurlara kendi kültürüne ait yönleri ve izleri katarak başkalarına ihraç eder.¹² Braudel'in bu teşhisi Osmanlı medeniyeti için de geçerli olmanın ötesinde, bu medeniyette en güzel örneğini bulur ve Osmanlı örneği, bu görüş için çok zengin bir tatbikat sahası teşkil eder. Çünkü Osmanlılar, idareleri altında bulunan millet ve kavimlerin kültürlerinden birçok unsuru "ödünç" almış veya tevârüs etmişler ve bunlarla kendi medeniyet terkiplerini oluşturup öz damgalarını taşıyan medeniyetlerini formüle etmişlerdir. Sonra da, bu millet ve kavimler, bu yeni terkiplerle oluşan medeniyet dairesine intisap ederek onun izlerini taşımışlardır. Bu tesirler aynı zamanda Osmanlı idaresi dışındaki topraklara da taşınmış ve üstün değerleri, Doğu'da olduğu gibi Batı'da da hayranlık yaratmıştır. İşte Osmanlı mirasının kanaatimizce en bariz, dikkate değer ve önemli yönü böyle büyük bir terkip olmasıdır. Bu terkip bir yönü ile bir sentez bir yönü ile de bir *symbiosis*dir. Yani Osmanlı medeniyetinin oluşumu bazı noktalarında da-

mıttıcı imbiç veya eritici pota görevi görerek kendi içinde birçok unsuru eritmiş, yeni bir bileşim yani bir sentez oluşturmuş; bazı hallerde de değişik unsurları bir arada yaşatarak bunlar arasında canlı bir mozaik terkibi yani başarılı bir *symbiosis* yaratabilmiştir. Bu terkip üzerinde uzun uzadıya durulması gerekmektedir.

Beşeriyet tarihinde, Akdeniz etrafında oluşan başarılı ve uzun ömürlü, büyük kültür terkiplerinden biri olan Osmanlı kültürü, ondan önceki terkipler ile mukayese edilerek incelenmelidir. Asurîlerin idaresi altında birleştirilen Yakın Doğu, peş peşe gelen İranlı kralların hakimiyetinden (521-485 M.Ö.) daha sonra Büyük İskender (336-23 M.Ö.) ile başlayan Hellenistik kültür dairesine girmiş ve birçok Yakın Doğu kültür unsuru içinde barındıran bu medeniyetin temelini, Yunan dili ve kültür değerleri oluşturmuştur. Bu terkinin bazı unsurları zaman içinde siyasî ve idarî değişikliklerin oluşması ve alt kültürlerin gelişmesiyle -Roma ve Bizans imparatorlukları zamanında değişmiş olsa da- temel değerleri itibarıyla korunmuştur. İslâmiyet'in, doğuşu ve hızlı fütuhâtını (632-42) müteakip, Yakın Doğu bölgesini idaresi altına almasıyla burada yeni bir medeniyet terkihi oluşmaya başlamıştır. Temelde İslâm'ın yeni öğretileri, Arap dili ve bu ikisinin etrafında oluşan çok büyük edebiyat, bunun yanında Hellenistik felsefe ve bilim mirası, İran, Hind ve çok daha az ölçüde bazı yönleri ile Çin kültür ve medeniyetinden bir takım unsurları kendi potasında eriterek beşeriyet tarihinde bilinen büyük İslâm medeniyetini doğurmuştur. Abbasî Devleti'nin yükseliş devrinde, bu büyük medeniyetin Arap-İslâm versiyonu Endülüs'ten Orta-Asya, Hindistan ve Çin hududuna kadar yayılmış ve İslâm dünyasının dışındaki dünyayı derinden etkilemiştir.¹³

Karahanlılar (840-1212) veya Tolunoğulları (875-905) gibi, Abbasî şemsiyesi altında başlayan Türk devlet veya beylikleri, Selçuklu Devleti, onun kolları veya parçalanmasından doğan küçük devletler hep yukarıda bahsettiğimiz Abbasî-Arap-İslâm medeniyeti çerçevesinde kalmıştır. Selçuklu döneminde buna ilâve olarak Fars kültür unsuru da bu terkipte önemli yer işgâl etmeye başlamıştır. Osmanlılar'ın gelişine kadar, İslâm medeniyetinde "Türk" unsur veya tesirlerinin büyük bir yer işgâl etmediği aşikârdır. İşte Osmanlılar'ın ortaya çıkışıy-

la, İslâm medeniyetinde Osmanlı versiyonu oluşmuştur ve Abbasî-Arap-İslâm veya Selçuklu döneminde Arap-Fars-İslâm terkipleri yanında Osmanlı Türk-İslâm terkihi ortaya çıkmıştır. Akdeniz'in etrafındaki terkiplerde olduğu gibi, bu terkipte de en belirgin unsur dildir. Ancak bu sefer dil, Osmanlı Türkçesi olmuştur.

Osmanlı medeniyeti, bir taraftan Abbasî dönemi ve sonraki dönemlerde oluşan büyük birikime sahip çıkarırken, diğer taraftan da daha önceki dönemlerde İslâm devletinin idâresi dışında kalan topraklarda (Küçük Asya, Balkanlar, Kafkaslar) yaşayan kavimlerin kültürlerinden bir takım unsurları almış ve bu unsurları kendi potasında Türk kültürünün temel unsurları ile bir araya getirerek yeni bir medeniyet versiyonu oluşturmuştur. Burada dönüm noktası Fatih'in İstanbul'u fethi olmuştur. Fatih'in, İmparatorluk idaresini merkezîleştirmesi ve İslâm dünyasının her tarafından ve kısmen Avrupa'dan gelen bilim ve sanat adamlarını kendi etrafında toplaması, Osmanlı medeniyet terkinin oluşmasında son derece etkili olmuştur. Osmanlı kültür mirasının birçok yönü, yani dil, edebiyat, mimarî, mûsikî, yemek kültürü hep bu terkinin Saray müessesesi etrafında oluşan şekilleridir. Çok yönlü bu mirasın değişik yönlerinin etraflı bir şekilde araştırılması ve ortaya çıkarılması gerekmektedir. Biz burada terkinin oluşumunu gösterecek iki örnek üzerinde duracağız. Bu iki örnek bir taraftan Osmanlı terkinin nasıl oluştuğunu, diğer taraftan da bu terkipte "Türk" ve "Türkçe" unsurunun varlığını göstermesi bakımından açıklayıcıdır. Ayrıca bu örnekler, Osmanlı'nın kendi idaresi dışındaki kültürlere veya eski kültür miraslarına tavrını da belirleyebilecek niteliktedir.

Bosnalı Sûdî (ölm. 1591) ve Cezayirli İbn Hamza (ölm. 1614), onaltıncı yüzyılda yaşamış bu iki Osmanlı aydını, İmparatorluğun Osmanlılar'dan önce Türk kültürü ile hiç tanışmadığı iki ülkeden gelmektedir. Birincisi, Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin Mesnevî'si ile Şirazlı Sâdî'nin Bostan ve Gülistan'ına ve Şirazlı Hâfız'ın divanına yazmış olduğu Türkçe şerhler ile şöhret bulduğu gibi Arap dilinin en önemli âlimlerinden İbn el-Hacib'in Şâfiye ve Kâfiye adlı eserlerini Türkçe'ye tercüme etmiştir. Bu Boşnak edip, Fars edebiyatının ve Arap dilinin en önemli eserlerini Türkçe'ye tercüme ederek Osmanlı ve yeni İslâm hümanizmasına eserleriyle katkı sağlamıştır.

Ayrıca, Sûdî'nin kitaplarının ondokuzuncu yüzyılda, İstanbul dışında, Mısır'da da baskılarının yapılmış olması bu kültür canlılığının bir diğer göstergesidir.¹⁴

Mağribî diye bilinen İbn Hamza ise, Mağrip'te [Kuzey Afrika'nın batısı] doğmuş, İstanbul'a gelip tahsilini tamamladıktan sonra İstanbul medreselerinde müderrislik yapmıştır. Cezayir, Trablusgarp, Yemen ve Tunus kadılıklarında bulunduktan sonra tekrar İstanbul'da müderrislik yapmış, 1591 yılında Mekke'de bulunurken, aritmetik bilimine ait Osmanlı bilim literatürünün dik-kate değer eserlerinden birisini Türkçe olarak telif etmiştir.¹⁵ Kuzey Afrikalı Osmanlı aydını, müderris, kadı ve matematikçi, bu geniş coğrafyanın birçok yerinde devlet adına görev yaparken Mekke'de bulunduğu sırada da Türkçe bir matematik eseri yazmıştır. Sûdî ile İbn Hamza, bu iki örnek, izah etmeye çalıştığımız Osmanlı medeniyet terkinin iki önemli temsilcisidir. Bunun çok yönlü manasının üzerinde durulması ve araştırmalar yapılması gerekmektedir.

Batı dünyası ile artan temaslarla, hasımları olan bu dünyanın gücünü ve ilerleme sırlarını öğrenme gayretleri içinde bulunan Osmanlı aydınlarının Batı kültürünü keşfetme, onu öğrenme ve kendi medeniyetleri ile onun arasında bir denge kurma teşebbüsleri olmuştur. Klasik Osmanlı kültürü ile yetişen Kâtip Çelebi, Kethüdazâde Arif gibi öncü şahsiyetlerin bu kültür ile vasıtalı temaslarından sonra, Avrupa dillerini iyi bilen böylece Batı kültür ve bilimini daha yakın şekilde tanıyan Şanîzade Ataullah Efendi, İshak Efendi gibi şahıslar ve onların Türkçe'ye kazandırdıkları tercüme, Osmanlı kültüründe yeni ufuklar açmıştır. Son dönem Osmanlı kültür ve fikir hayatına bakıldığı zaman Osmanlı medeniyet terkinde Batı kültür unsurları ile yan yana bulunmanın ötesinde klasik dönemde görülen sentez ve symbiosis sürecine benzer şekilde, Batı kültürünün, bu modernleşme döneminde, Osmanlı aydınlarının dünya görüşlerinin bir parçası haline geldiği görülür. Ondokuzuncu yüzyılda üzerinde çok durulan eski-yeni çatışmasının örneklerinin dışında bu beraberliği ahenkli şekilde yürüten önemli devlet ricali, edipler, şairler, bilim ve sanat adamları yetişmiştir. Tanzimat döneminden başlayarak devletin son günlerine kadar devam eden dönemde sayılamayacak kadar fazla olan bu simalardan, yukarıda yaptığımız

gibi, ancak bazıları üzerinde duracağız. Osmanlı kültürünü, İslâm dinini, Arapça ve Farsça'yı bilen bu aydınların büyük bir kısmı en azından Fransızca olmak üzere bir Batı dilini iyi biliyorlardı. Doğu ile Batı'yı çok yakından tanıyan bu aydınardan birisi Salih Münir Paşa'dır (1859-1939). Sadrazam Çorlulu Ali Paşa'nın torunu, bestekâr ve tarihçi Mahmut Celâleddin Paşa'nın oğlu olan Salih Münir, hususî tahsilinde klasik Osmanlı-İslâm kültürünü iktisap ettikten sonra, Galatasaray'da Batı kültürünü yakından tanıma imkânını bulmuştur. Şehzâde Abdülhamid Efendi'nin (II. Abdülhamid) hizmetinde bulunduktan sonra uzun yıllar Hariciye Nezaretinde ve Paris Büyükelçiliğinde çalışan bu devlet ve diplomasi adamının yazmış olduğu Türkçe ve Fransızca eserler listesine bakılırsa, onun İslam, Türk ve Avrupa tarihi, diplomasi ve siyasî tarih konularındaki geniş bilgisi, derin vukûfu ve yüksek entellektüel seviyesi anlaşılır.¹⁶

Doğu ile Batı'yı tanımada ve bu kültür zenginliği ile eser vermede örnek bir çift ise Seniha Sami Hanım [Moralı] (1886-1982) ve eşi Mehmet Rauf Bey (1882-1918)'dir. Ayrı ayrı, köklü Osmanlı ailelerine mensup bu çiftin kültürel profilleri son dönem Osmanlı aydınlarının özelliklerini çok belirgin şekilde ortaya koymaktadır. Babası asker (Ferik Atif Paşa), annesi şair (Fahriye Hanım) olan Mehmet Rauf, Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Yunanca dahil dokuz yabancı dil bilmekteydi. Bâbüâli'de memurluk, Dârülfünun'da mitoloji, Yunan ve İtalyan edebiyatı tarihi hocalığı yapmış ve bu konularda eserler yazmıştır. Resim ve mûsikî dışında şiire de ilgi duymuştur. 1908'den sonra çıkarılan Resimli Kitap adlı derginin editörlüğünü yapan ve piyesler yazan, Mehmet Rauf, son dönemin dikkate değer Osmanlı Türk aydınlarından.¹⁷ Eşi Saniha Sami Hanım ise, özel eğitimi sayesinde Farsça, Fransızca ve İngilizce'yi çok iyi öğrenmiş, bunların edebiyatlarına nüfuz etmiş, gençliğinde Osmanlı sarayında genç sultanlara hocalık yapmış ve dil öğretmiştir. Edebiyat ve tarihi konusunda tercüme ve teliflerde bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde Topkapı Sarayı Müzesi'nde geniş kültürü ve üstün dil bilgisi ile hizmet görmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Maarif Vekâleti'nin teklifi üzerine İran Edebiyat Tarihi adlı bir eser hazırlamıştır. Barthold'un Moğol Tarihi ve Samuel

N. Kramer'in Sümer Edebiyat Tarihi'ni Türkçe'ye kazandırmıştır.¹⁸ Doğu'yu ve Batı'yı dilleri ve edebiyatlarıyla tanıyan son dönem Osmanlı aydınlarının fikir, sanat ve bilim konularındaki katkıları ciddi bir şekilde ele alınarak tahlil edilirse, bu son Osmanlı sentezinin ne kadar başarılı olduğu ve bunun daha sonraki nesiller için değerinin ne kadar yüksek olduğu anlaşılacaktır. Burada verdiğimiz örnekler birer işaretten ibarettir. Bizim burada vurgulamak istediğimiz husus "ikinci terkip" dediğimiz bu kültür gelişmesinin günümüz için ne kadar önemli olduğudur.

Yukarıda verdiğimiz örnekler, Osmanlı medeniyetinin mürekkep (bileşik) vasfını belirttiği gibi, Osmanlı aydınlarının kültür zenginliğine de işaret etmektedir. Bu medeniyetin zenginliği sırf içe dönük olup kendi mensuplarına has kapalı bir devre teşkil etmemekteydi. Fernand Braudel'in ifadelerini kullanacak olursak, başkasından aldığı gibi başkalarına da vermekteydi. Dışa tesirleri, kendi idaresi dışında kalan dünyada, özellikle sıkı münasebette bulunduğu Avrupa'da görülmekteydi. Üzerinde fazla durulmayan ve birçok temel araştırmaya muhtaç olan bu sahada, genel bir panorama çizmeye imkân olmadığı için bazı örnekler vererek düşüncemizin ne manaya geldiğini belirtmeye çalışacağız. Sanat sahasından seçeceğimiz bu örnekler Osmanlı medeniyetinin Avrupalılar tarafından nasıl üstün görüldüğünü ve benimsendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ticarî ve diplomatik temaslar neticesinde Avrupa'da Osmanlı Türk zevkine, sanat eserlerine ve hayat tarzına karşı uyanan ilgi onbeşinci yüzyıla kadar geriye gider. Onaltıncı yüzyıl ortalarından itibaren Batı dünyasında Osmanlı dekoratif sanatlarına duyulan alâka büyük ölçülere varır. Onsekizinci yüzyılda ise Türk kıyafet ve muaşeret tarzına duyulan ilgi, hayranlık derecesine varınca Türk tarzında giyinip yaşamayı sevenlerin sayıları artar. Türk modasına uyanlar arasında İngiliz aristokrasisine mensup hanımlardan Lady Mary Wortley Montague ve Lady Mary Gunning'in meşhur Türk kıyafetleri ile yapılmış resimleri, bu modanın en dikkat çekici izlerini taşıyan örnekler arasında sayılabilir.¹⁹ Yine bugün Avrupa ve Amerikan örnekler müzelerinde bulunan Türk halı koleksiyonları ile evlerin iç dekorasyonunu gösteren resimler Türk halılarının Osmanlı dünyası dışında nasıl beğenildiğine işaret eden canlı delillerdir.

Türk halılarının - Uşak, Bergama, Ladik, Milas, Konya ve Akşehir gibi çoğunluğu Batı Anadolu'ya ait Türk şehirlerinde dokunmakta, Avrupa'ya ve Amerika'ya ihraç edilmekte ve Batılılar tarafından kullanılmaktaydı.²⁰

Halılar ile beraber Osmanlı kumaşları da Avrupalılar tarafından zevk içinde kullanılmış ve hevesle toplanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan yabancılar da bol miktarlarda kumaş ve halı satın almışlardır. Avrupa'nın bütün önemli merkezlerinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan ithal edilen dokumalar satılmıştır. Bu kumaşlardan saray kıyafetleri veya papaz cüppeleri yapılmıştır. Nesilden nesile intikal eden kıymetli bir yadigar olarak görülen halılar ise, duvarlara asılmış veya masalara serilmiştir. Osmanlı dünyasında bu dokumalar kullanılıp yıpranmasına karşılık, Avrupa'da pahalı ve değerli bir eşya olarak görülmüş ve itina ile saklanarak, kraliyet ve kilise hazinelerinin nâdide parçaları olarak günümüze ulaşmıştır.²¹

Osmanlı kültürünün en az araştırılan yönlerinden birisi olan mûsikî, mürekkep medeniyetin en ileri ürünlerinden birisi olarak görülebilir. Mûsikînin Osmanlı Türkiye'si dışındaki tesiri çok geniş olmuştur. Osmanlı idaresi altında yaşayan müslim ve gayri müslim kavimleri, köklü şekilde etkilediği gibi, İran ve Hindistan gibi Doğu ülkelerini de etkilemiştir. Avrupa'ya tesirleri ise sanat ve askerî musîki sahalarında olmuştur. Mehter sazları olan davul (timpani), zil (cembali) ve çelik üçgen (triangle)'in girmesiyle, senfoni orkestralarının yapısına, eskisiyle kıyaslanamayacak bir dinamizm gelmiş ve bu dinamizm önce opera, sonra senfoni bestecilerini Türk konulu eserler yapmaya yöneltmiştir. Askerî musîkiyi önceleri sadece üflemeli çalgılar ile icra eden Avrupa devletleri ise, değişik türde ve çok sayıda vurmali çalgının düşman askeri üzerindeki tesirini Osmanlılar'a karşı kaybettikleri savaşlarda gördükten sonra, 1741'den itibaren mehteri takliden, bando kurmaya başlamışlardır. Birçok Avrupalı bestekâr alaturka eser vermeye başlamış böylece Batı'ya mehterle giden Osmanlı mûsikîsinin tesiri dikkate değer bir ölçüye varmıştır ve bugün hâlâ izleri batı müziğinde görülmektedir.²²

Bu yıl Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıl dönümü kutlamaları çerçevesinde yapılan ilk milletlere-

rası faaliyet olarak IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi) tarafından 12-15 Nisan 1999 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim adlı kongre, Osmanlı medeniyetinin yukarıda işaret ettiğimiz yönlerini çok açık şekilde ortaya koymuştur. Dünyanın her tarafından gelen bilim adamlarının araştırmaları Osmanlı kültür mirasının inanılmaz zenginliğini ve büyük coğrafyayı kapsayan genişliğini ortaya koyduğu gibi şimdye kadar çok kimsenin farkına varmadığı boyutlarının da keşf edilmesini sağlamıştır.²³ Bu kongrenin herkes için büyük bir keşif ve sürpriz olan yüzü ise, piyanist Vedat Kosal'ın "Osmanlı İmparatorluğu'nda Klasik Batı Müziği" konulu, açıklamalı piyano resitali olmuştur. Bu açıklamalardan, Osmanlıların batı müziği ile olan ilgilerinin çok eski tarihlere uzandığını ve II. Mahmud ile başlayan resmî ilginin Muzika-yı Hümayûn'un kurulmasıyla yeni bir boyut alarak, zaman içerisinde çok ileri bir seviyeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca I. Abdülmecit'ten itibaren bir çok padişah ve hanedan mensubunun, gelenekten gelen Türk mûsikîsi formları yanında Batı formlarında eserler bestelediğini de öğrenmiş bulunuyoruz. Saray dışında ise, ilk Türkçe opera 1840'ta sahneye konmuş, dört yıl sonra ilk Türkçe libretto şair-i âzam Abdülhak Hamid'in babası Hayrullah Efendi tarafından yazılmıştır.²⁴ Bu konudaki bilgilerimiz ve Osmanoğulları tarafından 19 ve 20. asırlarda yazılmış batı tarzı eserler, Osmanlı medeniyetinin yukarıda işaret ettiğimiz terkip gücünü gösterdiği gibi, son dönemde Batı kültürü ile oluşturduğu yeni versiyonun çok önemli ve başarılı olduğunu da ortaya koymaktadır.

Burada giyim kuşam, halı ve mûsikî konularında verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı kültürü, kendi muhiti dışında beğenilen ve tesirli olan bir dinamizme ve etkileyici değerlere sahipti. Osmanlı medeniyetinin oluşmasından sonra İmparatorluk içinde yaşayan değişik din, dil ve kültürlerle mensup insanlar üzerindeki ve ayrıca kendi hudutları dışında, Doğu'da ve Batı'daki tesirlerinin ne olduğu konusu üzerinde dikkatle durulması ve bu tesirlere ait birçok unsurun derinlemesine araştırılması gerekmektedir.

DİL MİRASI

Osmanlı mirasının en önemli unsurlarından birisi dil mirasıdır. Yazımızın başında belirttiğimiz Osman-

lı'yı reddedici tavrın en bariz suçlamalarından birisi Osmanlılar'ın Türkçe'ye iltifat etmedikleri, ihmal ettikleri ve Arapça ile Farsça'yı tercih ettikleri noktasındadır. Tarihî gerçeklere bakıldığı zaman, Türkçe'nin Anadolu'da gerek resmî dil gerekse edebî dil olarak gelişmesinin ancak Osmanlı Sultanları'nın Türkçe'ye önem vermeleri ve bazı eserlerin tercümesini bizzat istemeleriyle gerçekleştiği ve böylece zengin bir edebiyatın ortaya çıktığı görülmür.²⁵ Osmanlılar'ın ilk dönemlerindeki Türkçe'nin durumunu en güzel Âşık Paşa'nın (ölm. 1332) şu beyti özetler.

"Türk diline kimesne bakmaz idi

Türlere hergiz gönül akmaz idi"

Daha gelişmiş ve geniş literatüre sahip olan Arapça ve Farsça'ya nazaran oldukça zayıf bir durumda olan Anadolu Türkçe'si, Osmanlılar'ın sayesinde çok gelişmiş ve bir idarenin dili olarak Budin, Cezayir veya Yemen'de devlet ile ilgili olan herkesin öğrenmesi gereken zengin ve çok işlenmiş bir dil haline gelmiştir. Osmanlı edebiyatının zenginliği ise bir cümle ile ifade edilmeyecek büyüklüktedir. Çok az bilinen yönü ile de Osmanlı Türkçe'si'nin bilim dili olarak da çok hızlı bir şekilde gelişmiş olduğu son yıllarda yapılan araştırmalar ile ortaya çıkmıştır. Osmanlı Bilim Literatürü serisinin ilk iki kitabı yani astronomi ve matematiğe ait dört ciltlik çalışmanın ortaya çıkardığı 582 Osmanlı bilim adamının astronomiye ait 2438 eseri ile 491 bilim adamının matematiğe ait 963 eseri incelendiğinde, Türkçe'nin Osmanlı döneminde zengin bir bilim dili olarak nasıl geliştiği görülmektedir.²⁶

Ondokuzuncu yüzyılda başta Fransızca yazılmış Avrupa bilim kitaplarının, yoğun ve sistematik şekilde yapılan tercümeleri ile Osmanlı Türkçesi, modern bilimi ifade edebilecek zenginliğe ulaşmıştır. Edebiyat, sanat ve bilim dili haline gelen Osmanlı Türkçesi, tarihî tekâmül seyri içinde bu asrın başında çok olgun bir seviyeye ulaşmıştır. Türk dilinin yaşayan en büyük uzmanlarından Geoffrey Lewis, Osmanlı Türkçesi'nin kelime zenginliğinin ancak İngilizce ile karşılaştırılacağını söyleyerek yukarıdan beri açıklamaya çalıştığımız hususu çok veciz şekilde ifade eder.²⁷ Geoffrey Lewis İstanbul Üniversitesinde 1992 yılında yapmış olduğu bir konuşmasında, Türkçe'nin ulaştığı son durum hakkında şu cümleyi kul-

lanmıştır: “Türkçe’nin başına gelen başarılı bir felâket- tir”.²⁸ Böylece Osmanlı mirasına karşı olan menfî tav- rımızdan dolayı Türkçe, bugün içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir. Türkiye’den benzer bir teşhis de son günlerde bilim adamı, yazar ve Türkçe’yi ve bir Batı dilini çok iyi bilen bir aydın olan Talat Halman tarafından yapılmıştır. Halman dilimizin bugün ulaştığı hali şu açık ifadeler ile anlatıyor:

“Dilimiz, yetmiş yıldır bir deprem yaşantısında. Havsalayı sarsan bir değişmedir bu. Son yüzyıllarda bel- li başlı hiçbir dil, böylesine derin ve geniş bir “dil depre- mi” geçirmemiştir. Alfabe, yazı sistemi, yabancı sözlerle gramer izlerinin dışlanması, sözcük ve terim türetimi, devrik cümle furyası, cümle yapısında ve üslupta de-ğiş- meler... Ve ardı arkası gelmez kullanım hataları - yazar- ken, konuşurken, yüksek sesle okurken... Bilmem, Türk- çemiz 20. yüzyılın herhangi bir döneminde bugünkü ka- dar yoz ve perişân olmuş muydu? Okullarda, üniversite- llerde, medyada, olağan konuşmalarda, dilimiz enkaz gi- bi... Hepimiz depremzedeyiz, dilzedeyiz.”²⁹

İdaresi altında yaşayan Balkan dillerini geniş şekil- de etkilediği gibi vaktiyle çok yararlandığı Arapça’yı ve Farsça’yı da etkileyen Osmanlı Türkçesi, bugün bir Türk genci için “Arapça” sayılmaktadır. Ayrıca Türkiye’de bu- gün aktif olan bütün nesiller -uzmanlar hariç- babaları- nın, dedelerinin yazılarını okuyup anlamaktan âciz du- rumdadırlar. Kütüphaneler ve müzeler sanki onların mil- lî kültür müesseseleri değil de başka bir milletin gibidir.

Biz Türkler’den önce köklü ihtilâl hareketleri yaşa- mış Fransız ve Ruslar ile daha sonra yaşayan Çinliler’in paralel durumlarını gözden geçirecek olursak bizim tec- rübelerimizin nerede aksadığını görmek mümkün ola- caktır. Asırlar boyu zengin bir dil haline gelen Fransız- ca’nın Yunanca, Latince veya orta çağlarda geçen önemli miktardaki Arapça kelime ve terimden “ırkî temizlen- meye tâbi tutulması” veya saf Fransızca yaratılması ko- nusu, Fransız monarşisini yıkıp cumhuriyeti getiren ih- tilâlcilerin hedefleri arasında olmadığı gibi bu konu et- rafında Fransız aydınları iki farklı cepheye ayrılmamış ve Fransız lisanı dünyanın bütün dilleri gibi tabîi seyri için- de gelişmeye bırakılmıştır. Dil konusundaki otorite, Akademi’nin elinde olmuş ve olmaktadır. Bizde olduğu gibi, bu ve benzeri konular politik ve ideolojik tercihler

ve yönlendirmelere maruz kalmamıştır.

İşte bir konuda yaptığımız mukayeseli “miras ve mirasçılar” tahlilinin ortaya koyduğu acı manzara: İhti- lâl geçiren veya geçirmeyen her milletin evlatları, baba- larının bıraktığı mirasa sahip olurken onu anlamak, kav- ramak ve gelecek nesillere ulaştırmak imkânını ellerinde bulunduruyorlar. Tek istisna biz “Modern Türkler”.

MİRASIN TORTULARI

Osmanlılar’dan bize intikal eden mirasın hepsinin kusursuz ve mükemmel olduğunu iddia etmek nostaljik bir bakış açısının eseri olduğu gibi, ideolojik bir düşün- cenin temelini de teşkil edebilir. Gerçekten bu mirasta bizi menfî şekilde etkileyen hususların olduğu muhak- kaktır. Tarihçilerin ve sosyal bilimcilerin bu hususlar üzerinde durmaları gerekmektedir. Biz burada önemli gördüğümüz iki örneğe işaret ederek bu menfî tesiri gös- termeye çalışacağız. Birinci örnek devletin sert müdaha- le refleksi ile ilgilidir. Devletin kendini her tür değer in üstünde mukaddes bir varlık yani “Devlet-i ebed müd- det” olarak görmesi, böylece ona mutlak şekilde itaat et- meyenleri -kendi varlığının bir parçası olsalar dahi- ağır eliyle ezmesidir. Burada Yeniçeri Ocağı’nın 1826’da kal- dırılması tipik bir örnek olarak gösterilebilir.³⁰

Devletin bu sert reflekslerine karşı toplumda ona muhalif grupların ve özellikle bir kesim aydınların aşırı- lığa giden ve gerçekten devletin varlığını tehlikeye ma- ruz bırakan karşı tavırları da bu menfî mirasın günümü- ze intikal eden ve hâlâ günümüzde tahripkâr tesirini ic- râ eden yönlerinden birisi veya yaygın tabiri ile madalyo- nun ters yüzüdür. Jön Türk hareketinin Osmanlı Devle- ti’nin iç bünyesini zafiyete uğratması, dış güçler ile işbir- liği yaparak ne pahasına olursa olsun devleti ele geçirme gayretleri ve bu hareketin devletin dağılmasındaki etki- leri, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur.³¹ Bugün bile bazı aydın zümrelerde Jön Türk zihniyeti de- nilebilecek, toplumu sarsan, devlete meydan okuyan ve aydınları kamplaştırarak toplum kesimlerini ters istika- metlere yönlendiren bu menfî miras, yirminci asrın so- nunda Türk hayatının bir parçası olarak devam etmekte- dir. Bu tepeden inmece sert devlet tavrı ile aydın zümre- nin bazı kesimlerinin ona aşırı muhalefet hareketleri ve- ya onunla ittifak halinde bulunan diğer zümreleri hedef-

leyerek, toplumun bazı kesimlerini küstüren tavrı, bu mirasın sıkıntılı yönüdür. Yirminci yüzyılın son günlerinde, Türk toplumunun kaydettiği sosyo-ekonomik gelişmeyle kendi fikirlerini ve öz kültürel değerlerini korumak isteyen yeni güçlü sınıflarının, Osmanlı'nın menfi mirasının tortularını reddetmek için zamana ihtiyacı olduğu görülmektedir. Ancak bunun da Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 2099 yılı kutlamalarından çok önce gerçekleşmesi ve menfi mirasın tortularının, mirasın çok önemli ve günümüz için en geçerli müsbet yönlerinden birisi olan demokratikleşme ve halk iradesini hakim kılma sürecinin kemale ermesiyle ortadan kalkması umulur.

* * *

Bugün Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıl dönümünü kutlayan Türkiye Osmanlı mirasına farklı şekilde bakmaktadır. Her ne kadar bazı Türk aydınları bu kutlamanın Cumhuriyet'in devrimlerine ters düşmekte olduğu, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'yla ilişkili olmadığı, onun için bu kutlamaların yapılmaması gerektiğini savunmuş ve hatta bazıları kutlama programlarını protesto etmek üzere, Cumhurbaşkanlığı'na bu konuda mektup yazmışlarsa da, Türkiye'de kamuoyu ve halkın hissiyatı, böyle bir çatışma zemininin olmaması istikametindedir.

Bazı devlet adamlarının, başta Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, Cumhuriyet ile Osmanlı'nın birbirinin zıddı olmadığı manasına gelen beyanları, Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin bu münasebeti kendi bünyesinde kutlaması [Kamuoyuna fazla yansımamış olmasına rağmen], devletin müsbet tavrını göstermesi bakımından kamuoyuna çok önemli etki yapmıştır. Bu anlayışa karşı olanların sesi böylece fazla itibar görmemiştir. Cumhurbaşkanı'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Ekim 1999 tarihindeki açılış töreninde yaptığı konuşmasında konu ile ilgili şu sözleri dikkate değer:

"Kurucusu ve mirasçısı olduğumuz ve bu yıl 700. kuruluş yıldönümünü idrak ettiğimiz Osmanlı İmparatorluğu, 624 yıl boyunca Akdeniz ve Avrupa kültür ve medeniyetinin şekillenmesinde belirleyici rol oynadı. Üç denizin, üç kıtanın ve muhtelif kültürlerin buluşma noktası olan geniş bir coğrafyayı yüzyıllarca etkilemiş bir cihan imparatorluğunun mirasçısı olmak, bugünümüzü etkilediği gibi yarınlarımızı da etkileyecektir. Dolayısıyla-

la geleceğe bakarken, öncelikle tarihimizi iyi anlamak, insanlık tarihi içindeki yerini doğru tespit etmek zorundayız".³²

Böylece diyebiliriz ki bugünün Türkiye'sinin Osmanlı mirasına bakış açısı objektif bir noktaya gelmiştir. Bu tavrın yapıcı bir etki yapabilmesi için Türk insanında tarih şuurunun bütünlüğünü sağlamak lâzım gelir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş döneminde her ihtilâlde olduğu gibi vukû bulan tarih bilincindeki kırılmayı gidererek, Türk insanının kendi kültür mirası ile bağlantısını kurmak lâzım gelir. Bunu gerçekleştirmek için Türk insanına, eğitim süreci içinde geçmişini öğrenme imkânları ile bu zengin mirasın şifrelerini vermek gerekir. Yani daha açık bir ifade ile çocuklarımıza, dedelerinin yazdığı edebiyatı okuyabilecek ve kültür eserlerini anlayabilecek eğitimi vermemiz gerekmektedir. Bugün Türkiye'nin dışında hiçbir yerde insanlar millî kütüphane, müze ve kültür müesseselerini gezerken başka bir ülkeninkini geziyormuş gibi tercümana ihtiyaç duymaz.

Tarih veya tarihî miras bazıları için nostalji konusu olabilir. Bunu arzulayanlar için hayal ve düşünce âlemi zevkli ve mübhem ufuklarına dalmak ve bunun lezzeti ile hoş vakit geçirmek onların hakkı olabilir. Ancak bu seçimi yapanların nostaljilerini ideoloji haline getirip onu başkasına zorla kabul ettirmeye hakları yoktur. Böyle bir şeye teşebbüs etmek, bir talihsizliğin ötesinde insanları mutsuz eder ve felâketlerine yol açar. Bugün Türk tarihinin bir döneminin -Osmanlı olsun veya Cumhuriyet olsun- nostaljisinde bulunanlar, onu idealleştirerek başkalarına zorla kabul ettirme hakkına sahip değildirler.

Mazinin mirası, nesilden nesile süzülerek tabii bir vetire içinde intikal eder. Onu kimse başkasına zorla kabul ettirme hakkına sahip değildir. Aynı zamanda toplum ile mirası arasına engel koymak veya onun şifrelerini saklamak yine hiç kimsenin hakkı değildir. İhtilâller ve büyük dönüşümler belirli zamanlar için bazı sert tedbirlere başvursalar da bir müddet sonra sular kendi tabii akışına döner ve zaman nehri ezelden ebede akıp gider mecrasında.

Türkiye'nin, bugün Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun 700. yıldönümünü kutlarken onun müsbet mirasına sahip çıkması önünde büyük ufuklar açacaktır. Her şeyden önce dış dünya karşısında "Büyük devlet" hissini yakalamasına yol açacak, aynı zamanda kendi içindeki iki-

lemi ortadan kaldıracak, toplumda çatışmayı ve gerginliği gidermeye yardımcı olacaktır. Osmanlı'nın devletin tepeden inmesi ve Jön Türk tipi aydınının toptan yıkıcı ve nihilistik muhalefet tavrının, zamanın süzgecine takılan ve Türkiye'nin yirmibirinci asra girerken reddedilen mirası olmasını temenni ederiz.

Türkiye, bir asır sonra, Osmanlı Devleti'nin 800. yıl dönümünü kutlarken onun mirasını belki daha iyi anlamış ve belki ondan daha çok yararlanmış olacaktır. Böylece neslimizin ve bizden önceki neslin bu yoldaki tecrübeleri, onlar için tuhaf bir mirasın parçası olarak görülecektir.

- 1 Hammer ve D'Ohsson gibi Osmanlı tarihini yazan Avrupalılar'ın bir kısmı Osmanlı Devleti'ni, Osmanlı İmparatorluğu olarak vasıflandırırken, birçok Avrupalı onu "Türk" sıfatı ile vasıflandırdı. Bazı örnekler: İngiliz tarihçisi Richard Knolles'in 1604'te basılan eserinin adı *Generall Historie of Turkes*, İtalyan rahibi Abbé Toderini'nin, Osmanlı kültürü ile ilgili eserinin adı ise *De la Littérature des Turcs* yani Türklerin Edebiyatı Hakkında'dır.
- 2 1616'da basılan ilk Almanca Kur'an tercümesinin adı *Alcoranus Mahumeticus*, das ist: der Türcken Alcoran, Religion und Aberglauben... Salomon Schweigger'in bu tercümesi için bkz. İsmet Binark-Halit Eren, *World Bibliography of Translations of the Meanings of the Holy Qur'an Printed Translations 1515-1980*, edit. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1986, s. 222. Çağdaş Avrupalı yazarların "Türk" sıfatını nasıl yanlış kullandıklarına önemli bir örnek ise; Alexander Ross'un Kur'an tercümesi ihtiva eden ve 1719'da Londra'da basılan, 4 ciltlik eseri: *A Complete History of the Turks, from their origin in the year 755, to the year 1718...* (bkz. a.g.e., s. 110 v.s.)
- 3 Nejat Göyünç, "Bazı Osmanlı Tarihî Eserlerine ve Arşiv belgelerine Göre Türk, Kürt ve Arap Deyimleri Hakkında", *Anadolu Dil Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, sayı 1 (Afyon 1996), s. 1-5 ve Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti Hakkında", *Cogito*, sayı 19 (İstanbul 1999), s. 86-92.
- 4 Türkiye'de, tarih kitaplarındaki Osmanlı imajı için: 1930'dan günümüze Türkiye okullarında okutulmuş tarih ders kitaplarındaki Osmanlı imajı ve değişimi konusunda bkz.; Etienne Copeaux, *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, çev. Ali Berktaş, İstanbul 1998. Bu konunun değişik yönleri için bkz.; *Tarih Eğitimi ve Tarihî Sorunu*, edit. Ali Berktaş, Hamdi Can Tuncer, İstanbul 1998 ve Salih Özbaran, *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, İstanbul 1997. Arap ülkelerine örnek olarak Mısır'da okutulmuş tarih ders kitapları konusunda; Ekmeleddin İhsanoğlu, "1912-1980 Yıllarında Mısır Okullarında Okutulmuş Tarih Kitaplarına Göre Osmanlı Devleti Tarihi ve Arap Dünyası ile İlişkileri" adlı makalenin Türkçe özeti için bkz. *Studies on Turkish-Arab Relations*, sayı 1 (İstanbul 1986), s. 331-340, Arapça metni için ise bkz. *aynı eser*, s.85-118.
- 5 Orhan Okay, "Batılılaşma Devri Fikir Hayatı Üzerine Bir Deneme", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998, s. 216-217.
- 6 Orhan Okay, *a.g.m.*, s. 211-219.
- 7 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Ankara 1339/1923, s. 33.
- 8 gös. yet.
- 9 *a.g.e.*, s. 34.
- 10 TBMM'nin 30 Teşrin-i evvel 1338 (30 Ekim 1922) tarih ve 307 numara ile çıkarmış olduğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun inkıraz bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine dair Heyet-i Umumiye Kararı metni: "Osmanlı İmparatorluğu'nun münkariz olduğuna ve Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine ve yeni Türkiye Hükümeti'nin Osmanlı İmparatorluğu yerine kaim olup onun hududu millî dahilinde yeni vârisi olduğuna ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunuyla hukuku hükümrânî milletin nefisine verildiğinden İstanbul'daki padişahlığın madûm ve tarihe müntakil bulunduğu ve İstanbul'da meşru bir Hükümet mevcut olmayıp İstanbul ve civarının Büyük Millet Meclisi'ne ait ve binaenaleyh oraların umuru idaresinin de Büyük Millet Meclisi memurlarına tevdi edilmesine ve Türk Hükümeti'nin hakk-ı meşru olan makam-ı hilâfeti esir bulunduğu ecnebilerin elinden kurtaracağına karar verildi." Bkz. *Düstur*, 3. Tertib, C.III (2. baskı), Ankara 1953, s. 99.
- 11 Dankwart A. Rustow, "The Military Legacy", *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, edit. L. Carl Brown, New York 1996, s. 257.
- 12 Fernand Braudel, *A History of Civilizations*, çev. Richard Mayne, London: Penguin Books, 1995, s. 3-8.
- 13 *a.g.e.*, 41-84.
- 14 Südi için bkz. Nazif M. Hoca, *Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni*, İstanbul 1980 ve Kathleen Burrill, "Sûdî", EI, IX, s. 762.
- 15 Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen ve diğerleri, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, I, İstanbul 1999, s. 118-123.
- 16 Salih Münir Paşa için bkz. Salih Münir Paşa'nın Ünlü Eseri: *Kur'an'a Göre Din ve Ahlak Kuralları*, sadeleştiren Taha Toros, İstanbul 1986 ve Yılmazlı Öztuna, "Münir Paşa", *Türk Ansiklopedisi*, XXV, Ankara 1977, s. 33.
- 17 Burada kısaca bahsettiğimiz Mehmed Rauf ile aynı ismi taşıyan Edebiyat-ı Cedide ekolüne mensup romancı Mehmed Rauf (1875-1931) birbirine karıştırılmamalıdır. Mehmed Rauf (1882-1918) için bkz. T.H. Menzel, "Mehmed Rauf", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1972, s. 610-612; *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1990, s. 289.
- 18 Seniha Sami için bkz. Taha Toros, "İlk Kadın Müzecimiz: Seniha Sami", *Skiylife*, sayı 132 (Nisan 1994), s. 68-72.
- 19 Ernest J. Grube, "Introduction", *At the Sublime Porte Ambassadors to the Ottoman Empire (1550-1800)*, London 1988, s.5-9. *Değişik etkilere örnek olması açısından bkz. J. Strzowski-H.Glück-Fuat Köprülü, Eski Türk Sanatı ve Avrupa'ya Etkisi*, çev. A. Cernel Köprülü, [Ankara].
- 20 Esin Atıl, "Osmanlı Sanatı ve Mimarisi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998, s. 470.
- 21 Esin Atıl, *a.g.m.*, s. 467 ve ayrıca bkz. Veronika Gervers, *The Influence of Ottoman Turkish Textiles and Costume in Eastern Europe*, Toronto 1982
- 22 Cinuçen Tanrıkorur, "Osmanlı Müsikisi", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998, s. 509-511.
- 23 Bu kongrenin açılış töreninde, IRCICA Genel Direktörü Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA Yönetim Kurulu Başkanı Büyükelçi Dr. Omar Jah, Bosna-Hersek Cumhuriyeti Başbakanı Prof. Dr. Haris Silajdzic, Haşimî Ürdün Krallığı'ndan Altes Prens Hasan bin Talal ve T.C. Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel tarafından yapılan konuşmalar; akademik program ve sosyal-kültürel faaliyetler için bkz. *IRCICA Haber Bülteni*, Özel sayı, no: 48 (Nisan 1999).

- 24 Piyanist Vedat Kosal'ın 13 ve 16 Nisan 1999 tarihlerinde Osmanlı Devleti'nde Bilim ve Eğitim Kongresi çerçevesinde Yıldız Sarayı Tiyatro Salonu'nda verdiği piyano resitali ve yapılan konuşmanın metni için bkz. "Piyano Resitali Programı" ve ayrıca bkz. Vedat Kosal, "Önce Müzik Hayatı Batılılaştı", *Hürriyet Gösteri Sanat Edebiyat Dergisi*, sayı 212 (Temmuz-Ağustos 1999), s. 62-63.
- 25 Günay Kut, "Anadolu'da Türk Edebiyatı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, Edit. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul 1998, s. 21 v.s.
- 26 Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen ve diğerleri, *Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi*, I-II, İstanbul 1997 ve Ekmeleddin İhsanoğlu, Ramazan Şeşen ve diğerleri, *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*, I-II, İstanbul 1999.
- 27 Britanya Akademisi üyesi ve Oxford Üniversitesi Emeritus Profesörü olan Geoffrey Lewis'in Türk grameri ve Dede Korkut ile ilgili önemli eserleri yanında Türkçe'den İngilizce'ye yapmış olduğu başarılı tercümeleri bulunmaktadır. Burada kısaca aktardığımız görüşü için bkz. Geoffrey Lewis, "The Ottoman Legacy in Language", *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, edit. L. Carl Brown, New York 1996, s. 214-223.
- 28 Profesör G. Lewis'in, kendisine İstanbul Üniversitesi tarafından fahri doktora verilmesi münasebetiyle, 19 Mart 1992 tarihinde yapılan merasimdeki konuşmasından.
- 29 Talat Halman, "Dil Depremi", *Milliyet Gazetesi*, 3 Ekim 1999.
- 30 Yeniçeri Ocağı'nın kapatılması ve Yeniçeriler'in kanlı bir şekilde köklerinin kazınması konusundaki tenkidler için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, IV, neşreden Cavid Baysun, Ankara 1967, s. 218-222. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması konusundaki tarihî bilgiler için bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, Ankara 1983, s. 142-150 ve Stanford J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, II, Cambridge 1977, s. 19-26.
- 31 Jön Türkler için bkz. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul [1985] ve Şükrü Hanioğlu, *The Young Turks in Opposition*, Oxford 1995.
- 32 Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in, 1 Ekim 1999 tarihinde, TBMM'nin açılışı münasebetiyle yaptığı konuşmanın metni için bkz.; T.C. Cumhurbaşkanlığı'nın internet adresi: www.tccb.gov.tr.